

УДК 801.81:17.0221]:325.83.(477.82)"1940/1960"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.01.019>

АКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ У ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВАХ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНУ БОРОТЬБУ 40—60-х рр. ХХ ст. (за польовими матеріалами з Волинського Полісся)

Марина ДЕМЕДЮК
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-002X>
кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця
Інституту народознавства НАН України,
відділ фольклористики,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: mdemediuk@gmail.com

У статті розглядаються ключові аксіологічні орієнтири, які фіксують найважливіший аспект існування людини, її здатність до трансформації світу, перетворення самої себе, підпорядковане значимим ціннісним критеріям. З'ясовано, що цінності різняться залежно від історичної епохи, середовища, однак є основою людської діяльності, а також суспільних відносин, що зумовлює актуальність дослідження уснословесного масиву текстів із застосуванням ціннісного підходу. Метою запропонованої розвідки є дослідження специфіки та трансформації аксіологічних орієнтирів в період Другої світової війни, що актуалізується в дихотомічних поняттях добра і зла, моральної автономії, відповідальності та морального авторитету. Об'єктом дослідження обрано фольклорні наративи Волинського Полісся, а предметом — відображення у текстах ціннісних орієнтирів в умовах воєнного часу. Методологічну основу праці становлять принципи об'єктивності та історизму фольклору, а основними методами структурно-типологічний, метод концептуального аналізу.

Використані опрацювання проблеми ціннісних характеристик у художньому фольклорному тексті, представлені у публікаціях філософської та психологічної проблематики (Н. Годзь, О. Стасевської, С. Горбатюк та ін.). Підкреслено, що в останні роки у зв'язку із розширенням предметного поля уснословеснознавства проблема актуалізується й у фокусі фольклористичних розробок (праці Я. Гарасима, О. Івановської, Н. Ярмоленко, Л. Мушкетик, Л. Халюк).

Ключові слова: цінності, аксіологічні орієнтири, фольклорний текст, наративи, війна, амбівалентний характер.

Maryna DEMEDIUK
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-002X>
Candidate of philological sciences (= Ph. D. in philology),
Researcher at the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Folklor Studies,
15 Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: mdemediuk@gmail.com

AXIOLOGICAL LANDMARKS
IN FOLKLORE NARRATIVES ABOUT
THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE
OF THE 40—60 AD. XX CENTURY
(based on the field materials from Volyn Polissya)

The article substantiates the relevance of the study of folk narratives using a value approach. Key axiological guidelines are considered, which capture the most important aspect of human existence, its ability to transform the world and itself according to significant value criteria. It has found that values vary depending on the historical epoch, the environment, but they form the basis of human activity, as well as social relations. The purpose is to clarify the specificity and transformation of values during the Second World War, which is actualized in the dichotomous concepts of good and evil, moral autonomy, responsibility and moral authority. The object of the study is the folklore narratives of Volyn Polissya, and the subject — the reflection in the texts of values in wartime. The methodological basis of the work is the principles of objectivity and historicism of folklore, and the main methods are structural-typological, the method of conceptual analysis. The elaborations of the problem of value characteristics in the folklore texts, presented in the publications of philosophical and psychological problems (N. Godz, O. Stasevska, L. Khalyuk, S. Gorbatyuk, etc.) are used. It is emphasized that in recent years, in connection with the expansion of the subject field of oral science, the problem is relevant in the focus of folklore developments (works of Y. Garasim, O. Ivanovskaya, N. Yarmolenko, L. Mushketyk).

Based on the analysis of narrative texts, it has found that the main ideas for the events of 40—60 AD in Western Ukraine are the ideas of good/evil, happiness/misery, the value of human life and memory of the dead, etc. The article proved that the desire to do good things and see the positive even in the enemy is a productive motive in modern narratives. The value of human life, which interpreted regardless of age, gender or ethnicity, is also of undeniable importance. Happiness in narratives considered synonymously with the concept of peaceful life, being without war, which must be valued and protected. Motives of loyalty to duty, comrades, and marital honesty are gaining popularity in the narratives of rebel struggle and recruitment. Betrayal interpreted as an act of dishonor that can only be neutralized by the price of blood.

Keywords: values, axiological landmarks, folklore text, narratives, war, ambivalent character.

Вступ. Цінності формують особистість. Без певних аксіологічних орієнтирів індивід перестає усвідомлювати себе відповідальним за свої вчинки, а, отже, здатний на нелюдську жорстокість чи байдужість. Поняття «цінності», на думку дослідників, фіксує найважливіший аспект існування людини, її здатність до трансформації світу, перетворення самої себе, підпорядковане значимим ціннісним критеріям. Ключовими серед них є істина, добро, прекрасне, життя, щастя тощо. Індивід їх сприймає безапеляційно. Аксіологічні орієнтири різняться залежно від історичної епохи, середовища, однак є основою людської діяльності, а також суспільних відносин. Вивчення морально-етичних цінностей українства, на переконання В. Кононенка, «дає змогу глибше пізнати етнопсихологічні засади національного світосприйняття, закладає підвалини відтворення картини світу, що виокремлює національну спільноту» [1, с. 11].

Питання цінностей було ключовою проблемою філософського розуміння людини у працях М. Шелера, М. Гартмана, Ф. Клакхона та Ф. Стродбека. До основного кола досліджуваних понять належали дихотомічні добро і зло, моральна автономія, відповідальність та моральний авторитет. Питання відтворення ціннісних характеристик у художньому фольклорному тексті тривалий час розглядалося лише побіжно. До таких студій варто віднести публікації філософської та психологічної проблематики: Н. Годзь, О. Стасевської, С. Горбатюк та ін. [2]. В останні роки у зв'язку із розширенням предметного поля уснословеснознавства проблема актуалізується й у фокусі фольклористичних розробок Я. Гарасима [3], О. Івановської [4], Н. Ярмоленко [5], Л. Мушкетик [6], Л. Халюк [7], С. Грици [8].

Оскільки фольклорний текст є репрезентацією людської мови, світосприймання народу, то актуальним постає філософського-етичний аналіз уснословесного масиву з використанням так званого ціннісного підходу. Вказана методика передбачає, на думку Г. Разумцевої, звертання до етичних домінант народної моральної культури [9, с. 6].

Актуальним постає дослідження усних наративів про трагічні події в історії етносу, оскільки, як зазначає Л. Халюк, «через дослідження механізмів продукування та подальшої трансляції соціально значимої інформації в середовищі певних колективів відкривається можливість вивчення криз при-

зму суб'єктивного досвіду респондента» [10, с. 122], адже відомо, що у фольклорі акумулюється не уся інформація, а лише та, що є надважливою для спільноти. *Метою* запропонованої розвідки є з'ясування специфіки цінностей героя в період Другої світової війни, ключовими серед яких постають базові моральні орієнтири. *Об'єктом* дослідження обрано фольклорний наратив Волинського Полісся, а предметом відображення у текстах специфіки зображення чужого в умовах воєнного часу. *Методологічну основу* праці становлять принципи об'єктивності та історизму фольклору, а основними методами структурно-типологічний, метод концептуального аналізу. Для формування джерельної бази проведено фольклорні експедиції на Волинське Полісся, під час яких здійснено фіксацію матеріалів за допомогою усного опитування респондентів згідно з попередньо підготовленим запитальником.

Через неможливість охопити в межах статті усіх базових цінностей, зупинюся на кількох, які видаються магістральними для наративів досліджуваної тематики. Це ідеї добра/зла, щастя/біди, цінність людського життя та пам'яті про померлих, звідки виникає і бажання пошанування рідних, пошук правди та істини. Погоджуюся із О. Стасевською, що вказані аксіологічні складові «на рівні суспільства, соціальної групи, окремої особистості виконують роль «архітектора» соціокультурного простору, оскільки мають об'єктивний характер, хоча в основі своїй є суб'єктивними» [2, с. 115]. Ключовими для наративу про національно-визвольні змагання є також дихотомія ціннісних понять вірності і зради та актуалізація доцільності покарання за останню.

Основна частина. У народній прозі Волині про події Другої світової війни зафіксовані не лише відлуння трагічних історичних подій, боротьби українців за свою землю, свободу і життя, але й основні ціннісні характеристики індивіда, які формують його обличчя і окреслюють приналежність до етносоціальної спільноти. Як слушно зауважила О. Стасевська, актуалізація інтересу до проблеми цінностей «завжди відбувається в період духовних криз, ламання сформованої ціннісної системи, пошуку нових культурних підвалин суспільства і орієнтацій існування людини» [2, с. 114]. Війна як період зламу соціальних, гендерних та етнічних ролей залишає для людини єдино цінним те, що вона змогла зроби-

ти частиною свого внутрішнього духовного надбання, що стало частиною її серця.

У фольклорних наративах про Другу світову війну вагомому роль оповідачі надають реалізації загальнолюдських цінностей добра і зла. Терміном «добро» в етиці позначають тільки навмисні вільні дії людини, тобто вчинки. Добро як вияв духовної цілісності особистості має в наративі морально-етичний та естетичний аспекти. Як і в пісенному фольклорі, у прозі це швидше єдність із хорошого і прекрасного, так звана калокагатія. Влучною є думка М. Савчина: «Визначеність позиції особистості у сфері добра і зла та діяння на творення добра і боротьба зі злом ще одна складова духовної ідентичності» [11, с. 115]. У спогадах-нاراتивах про події 1940—1960-х років на Волинському Поліссі простежується тенденція до намагання героїв творити добрі справи навіть в умовах війни і загрози життю. Так, сільський староста творить добро, вдало маневруючи між допомогою повстанцям та лояльністю до німецької окупаційної влади: «Але він настільки добри був, що Козлиничі спалили, а чириз діда ни спалили Храськ»¹. Жінка, в якій два брати в лісі, носить їсти повстанцям, хоча й ризикує власним життям: «Ди й я в же їду, даю знати їм, даю вичерати. Чайкою пириїжджаю до їх. Кажу, хлопци ни їдте, бо облава ходит у Чорторійську. То ше я і рано возила їм їсти і ввечери, а на треті день, то вони пошли у ліс далеко»². Наскрізним мотивом при зображенні повстанця є його турбота про сім'ю, побратимів, односельчан чи людей загалом, незалежно від їхньої етнічної маркованості. Так, місцевий провідник УПА з Чорторійська Ярослав в наративах постає протагоністом й ідеалом військового ватажка не лише з огляду на героїчну загибель у криївці, оточений енкаведистами, а насамперед через те, що рятував мешканців села від розстрілу німцями, перешкоджав вивезенню молоді до Німеччини: «Він скіко людей освободив, так захищав Чорторійськ, шо ну»³.

¹ Зап. М. Демедюк від Андрусіка Володимира Тимофійовича, 1963 р. н., нар. в с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — 10 класів. Працює на РАЕС. 9.08.2018. Особистий архів автора.

² Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р. н., нар. в с. Старий Чорторійськ Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

³ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневиць-

Ключовим при змалюванні повстанця постають епітети на означення його розуму та доброти: «Мати моя казала, крепко була розумна людина і добра людина той Ярослав»⁴.

Співчуття, однак, заслуговують не лише свої, а навіть етнічно чужі. Продуктивними є мотиви про намагання селян хоч чимось допомогти євреєм, зігнаним в гето і приреченим на голодну смерть: «То ше як в гетто сиділи, то мати міні давала, то ше я носила їсти жидам. Мати наготовила, бо ж їх диржали там голодними»⁵. Добросусідські стосунки з поляками актуалізуються в переказах про спроби допомогти, захвати польські сім'ї навіть від своїх: «А як уже їх мали виганяти чи бити, то в нас в клуни дві ночі ночували. То полягають на зимлі, а батько так позаставляє снопами, щоб і ни знати, шо там є люди»⁶. Так, чимало наративів стосується теми порятунку єврейських та польських дітей, жертв масових каральних акцій німців чи повстанців відповідно.

У текстах виразно відчутна спроба оповідачів відшукувати добро навіть у діях ворожих солдатів. Звідси популярність мотиву, коли німецький офіцер пригощає дітей цукерками, ділиться продуктами із окупованими селянами («То мати ше пам'ятала, приходять ввечери, то ше нам канфети давали, шоколад»⁷). Бажання вбивати, на переконання оповідачів, суперечить людській природі. Цілком закономірним стала поява мотиву заміни безпосереднього вбивства солдатами полонених на можливість вчинити правильно і дати змогу при-

кого р-ну Волинської обл. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

⁴ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

⁵ Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р. н., нар. в с. Старий Чорторійськ Маневицького р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

⁶ Зап. М. Демедюк від Гринюк Антоніни Гордіївни, 1934 р. н., нар. в с. Старосілля Колківського р-ну (нині Маневицького р-ну) Волинської обл. Освіта — 1 клас польської школи. 22.07.2018. Особистий архів автора.

⁷ Зап. М. Демедюк від Андрусіка Володимира Тимофійовича, 1963 р. н., нар. в с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — 10 класів. Працює на РАЕС. 9.08.2018. Особистий архів автора.

реченому самому обрати свою долю. Так, солдати-мадяри повідомляють чоловікам із Чарторийська: «Я буду зара стріляти вверх, а ви біжіть в річку. В село не біжіть, вас там все рівно застрілять. А біжіть в річку, якщо хто перепливе»⁸. Суголошим є також мотив, коли німецькі солдати регулярної армії попереджають селян про прихід каральних загонів СС: «Ми йдемо, а ми вбивати людей не будемо, а позад нас будут таки, шо будут убивати людей»⁹.

Спрямованість на добро чи зло є центральним мотивом протиставлення повстанців і советських партизанів. Перші зображені своїми, рідними хлопцями, а тому просять допомоги і отримують її: «Уночі приходили, їсти брали, просили людей»¹⁰, «То поприходять і просять їсти»¹¹; другі — чужі, а тому грабують, забирають силою: «Руска партізанка тоже як ішла в сило, то начали все забирати»¹², «Чужих хто ж їх кормитиме. Прийде ди й хліб забрали, сало забрали ди й кормит»¹³. Протиставлення добро/зло в поданих текстах втілено синонімічно парі просили/забирали. Часто оповідачі підкреслюють, що допомога повстанцям була виключно добровільною справою чи швидше обов'язком селян, звідси і пояла сталої конструкції «дали їм їсти», що переходить від нара-

тиву до нарративу: «дали їм їсти всьо»¹⁴, «Їсти мати й дала їм»¹⁵.

Невід'ємною складовою аксіологічних орієнтирів суспільства є питання гуманізму, що розглядається у європейській науці у руслі розробки цивілізаційних, демократичних проблем, стаючи центральною для низки вчених від античності до сучасності [12]. Антропологічні течії зокрема побудовані навколо питання священності та недоторканості індивідуального людського буття. За висловом М. Лоського, тільки особистість може бути «актуально всеохоплюючою абсолютною самоцінністю, тільки особистість може володіти абсолютною повнотою буття» [13, с. 47]. Цінність людського життя є основоположною навіть у прозі з акцентом на військовій тематиці та боротьбі за незалежність. Думки, які висловлюють оповідачі, суголосні позиції філософа А. Швейцера, який розвинув ідею єдності з людством, перцепції кожної людини як ближнього, що має ті ж права незалежно від раси, етнічної належності, освіти, майнового стану тощо [14]. Так, оповідачі з однаковим осудом оповідають і про вбивства німцями євреїв, звірства советів, агресивні дії українців-повстанців. Прикметно, що в нарративах про події 1940—1960-х рр. затирається ключовий мотив ставлення до євреїв як представників чужого простору. Так, позитивну конотацію отримують німці, які хвалять жителів села за пошанування їхнього вояка. Жінка накриває вбитого снарядом німецького солдата білою тканиною, віддаючи таким чином шану померлій людині. Пограбування покійника тлумачиться як акт безчестя, а тому покарання за це є виправданим, хоча і жорстоким: «Вони завизли цього німця, офіцера в Козлиничи. В мундірі в чоботах. Козлиниці його там розділи. Того Козлиничи і спалили. А в Храську тоже розділи, але дід сказав, щоб назад всьо вирнули. І він лижав, де оцьо школа. Той німець. І там Марта така жила, ото її мати. І дід сказав, шо возьми якогось платочка чи хустку і накрій його лице. І німці приїхали, а він ли-

⁸ Зап. М. Демедюк від Кльока Святослава Васильовича, 1956 р. н., нар. в с. Новосілки Маневицького р-ну Волинської обл. Проживає в с. Старий Чарторийськ. Освіта — середня-технічна. 14.08.2018. Особистий архів автора.

⁹ Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р. н., нар. в с. Старий Чарторийськ Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

¹⁰ Зап. Демедюк М.В. від Водько Євдокії Гордіївна, 1932 р. н., нар. в с. Хреськ Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. Освіта — 3 класи, працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів автора.

¹¹ Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р. н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

¹² Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р. н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

¹³ Зап. Демедюк М.В. від Водько Євдокії Гордіївна, 1932 р. н., нар. в с. Хреськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — 3 класи, працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів автора.

¹⁴ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

¹⁵ Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р. н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

жит всьой одіти»¹⁶. Цінність людського життя, на переконання оповідачів, не має прив'язки до етнічної належності індивідів. Це доводять суголосні мотиви при зображенні масових страт. Ідентичний образ землі, що ворущиться, а отже відмовляється прийняти кров'яну жертву сотень людей, наявний у наративах про страту німцями євреїв у Колках, Чарторийську, а також про вбивства засуджених у Луцькій тюрмі енкаведистами напередодні приходу німців. Із спогадів про влаштоване з показовою метою німцями впізнання рідними померлих Луцької тюрми ключовими є мотив землі, що ніби ворущилася від трупів волинських батьків, чоловіків чи синів.

Однією із підставових, що нерозривно пов'язані із цінністю життя, є пам'ять і пошанування померлих. Бажання залишити для нащадків спомин про людину, її справи стимулювало встановлення пам'ятних хрестів на могилах померлих, символічних могил, куди б можна було прийти і віддати шану. «Хто б вин ни був, всьо равно людина»¹⁷, — констатує оповідач, коментуючи встановлений хрест у лісі на місці вбитого вояка під час Другої світової. Інстинкт збереження місця поховання закладається, напевно, на генетичному рівні. Як і ще пояснити мотиви, коли дитина приносить квіти, коли бачить могилу з хрестом: «Бо ше я знаю, ми жили, то так нидалеко була могила повстанська. Звичайна могила, дириваний хрестик. Ну то ж могила людська. Нарвала квіток, наставляла букетів, віночка сплела, на хрестик почепила»¹⁸. Образ могили з хрестом як місця спочинку людини незалежно від етнічної маркованості у наративах досить поширений. Намагання віднайти та відновити місця вічного спочинку проходить наскрізною темою: «Де їх розстріляли, там їх і похавали. Ди й поставили, бо всі говорили да й поставим Христа, бо ж то люди»¹⁹.

¹⁶ Зап. М. Демедюк від Андрусіка Володимира Тимофійовича, 1963 р. н., нар. в с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — 10 класів. Працює на РАЕС. 9.08.2018. Особистий архів автора.

¹⁷ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

¹⁸ Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р. н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта — 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

¹⁹ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневиць-

Формула «то ж люди» в цьому мотиві визначальна і є свідченням моральної зрілості соціуму з чіткими гуманістичними установками. Людина цінна вже тому, що є людиною, а її тіло після смерті заслуговує на гідне поховання. Мотив покарання за сплюндровану пам'ять продуктивний у низці переказів про зрізані хрести і зруйновані могили повстанців. «Там поставив, там був хрест. Комунисти його зрізали. Які різали, то вони фігури різали. То тому руки одрізало, тому ноги поодрізало. І вони всі були наказани. Геть усі. О бригадіром був Льонік, то йому ж поодрізало, не зразу, а потім»²⁰.

Неможливість оплакати рідного — наскрізний мотив оповідань про звірства советів, яким немає виправдання. Так, баба Шпачиха ходить щомісяця через два села до родичів, в яких є зятем стрибок, причетний до вбивства її сина. Єдиним мотивом матері є намагання дізнатися місце, де закопали вбитого. Прикметно, що бажання її здійснилося уже після смерті. На місці вбивства чоловіка, який шив одяг повстанцям, встановили пам'ятний хрест.

Намагання зберегти відомості про боротьбу повстанців, їхню героїчну загибель спонукає до встановлення пам'ятних хрестів на місцях загибелі чи обелісків із переліком вбитих та зниклих безвісти. З утвердженням незалежності такі знаки шани на протигагу до «советських героїв» встановлюють і у волинських селах. Це актуалізувало наративи про життя і загибель повстанців. Так, згадують про смерть Ярослава у Старому Чарторийську вже без остраху. Сформованість оповідань свідчить про активне функціонування тексту у традиції: «Ди й там пуд Куликовичами йому могилу зробили, ди й їздили ми туди могилу висвачували. І хреста поставили»²¹.

Спорідненим із усвідомленням цінності людського життя є важливість сім'ї для збереження і трансляції пам'яті. Рід, родина споконвіку тлумачилися як запорука самого існування людини, «котра по-

кого р-ну Волинської обл.. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

²⁰ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

²¹ Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р. н., нар. в с. Старий Чарторийськ Маневицького р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

требувала постійної підтримки і допомоги, що її могли надати лише члени родини, близькі родичі» [1, с. 202]. Звідси продуктивність мотиву непоправної втрати для України, спричиненої загибеллю цілих повстанських родин. Ключовою є формула-констатація «нікого не залишилося» («Була сім'я і ніхто ни остався»²², «З їх ніхто ни оставса»²³ тощо), що виступає вираженням неминучого краху суспільного устрою, держави у зв'язку із втраченою визначальних родинних цінностей. Мотив збереження роду для збереження нації, притаманний ще переказам про козацьку добу, наявний у повстанському нарративі. Так, відомий мотив козацьких переказів про важливість зберегти останнього чоловіка в роді реалізований і в повстанських текстах. Яскравою ілюстрацією є оповідь про зустріч Рубашенка із потенційними претендентами на членство в регулярній армії УПА: «То вже викликає той Рубашенко і питає: «Прізвище»? — «Власюк Павло». «Жонатий»? — «Жонатий». «Діти є»? — «Є». «Іди, — каже, — Павло, рости дітей. Нам ше потрібні для України ці діти»²⁴. Таким чином, командир українського війська усвідомлює важливість продовження роду задля відродження нації.

До вищих моральних цінностей дослідники також зараховують щастя як категорію, що реалізується у фольклорних нарративах в дихотомічній парі щастя/біда. Оскільки цінності «включають в себе когнітивний і емоційний компоненти, знання та оцінку» [15, с. 3], в оповіданнях та переказах натрапляємо на інтерпретацію поняття щастя, з огляду на індивідуальний досвід оповідачів чи членів їхніх родин. Так, протиставлення щастя і біди наявне при змалюванні двох часових відтинків — життя під час війни і сучасності. Центральним на означення становища суспільства в період 40—60-х років є сюжетотворча фраза «була

біда» («А шо було. Бида була. Люде голодні були. Яке то життє було»²⁵; «Ой було таке врем'я, ни дай бог таке врем'я. То була бида»²⁶; «Отака була бида. Страхітте Боже, шо то було. Всі люде на чіку були втикати»²⁷) «добра не було» («Отаке робилоса. То ми добра ни бачили»²⁸). Основним застереженням до сучасників оповідачі вважають їхнє невиправдане нарікання на долю, адже, на їхнє переконання, не цінунвання того щастя мирного життє, яке маємо тепер, може накликати біду: «Типера життє крєпке, життє добре, но люде ни вміют жити»²⁹.

Щастя полягає не у матеріальному збагаченні, адже воно швидкоплинне, а якщо нечесне, то обов'язково отримаєш покарання. Істинне щастя в здоровій родині, яка живе на своїй землі, у своїй хаті. Звідси такий розпач при змалюванні советських часів: «Крєпу позакопували в землю, муку закопували, зирно. Саму Україну хавали.. Бида і всьо»³⁰. З образом найвищого нещастя, що в уяві оповідачів набуває апокаліптичного значення, стикаємося при описі спалення німцями українських сіл. Так, знищення Старосілля «Сило палили, то був здаєтєса вже Страшни суд»³¹. Абсолютне нещастя — це втрата

²⁵ Зап. М. Демедюк від Мирончук Наталії Степанівни, 1934 р. н., нар. в с. Мала Осниця Маневецького р-ну Волинської обл. Освіта — 2 класи. Працювала в колгоспі. 22.08.2019

²⁶ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневецького р-ну Волинської обл. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

²⁷ Зап. М. Демедюк від Харківського Мусія Романовича, 1931 р. н., нар. в с. Розничі Колківського (тепер Маневецького р-ну) Волинської обл. Освіта — 3 класи, працював у колгоспі. 24.07.2018. Особистий архів автора.

²⁸ Зап. М. Демедюк від Пугач Уляни Тарасівни, 1933 р. н., народилася в с. Хряськ Колківського (тепер Маневецького) р-ну Волинської обл, освіта — 3 класи. Працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів автора.

²⁹ Зап. М. Демедюк від Мирончук Наталії Степанівни, 1934 р. н., нар. в с. Мала Осниця Маневецького р-ну Волинської обл. Освіта — 2 класи. Працювала в колгоспі. 22.08.2019. Особистий архів автора.

³⁰ Зап. М. Демедюк від Пугач Уляни Тарасівни, 1933 р. н., народилася в с. Хряськ Колківського (тепер Маневецького) р-ну Волинської обл, освіта — 3 класи. Працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів автора.

³¹ Зап. М. Демедюк від Комарович Марії Андріянівни, 1925 р. н., народилася в с. Старосілля Колківського (тепер Маневецького) р-ну Волинської обл. Освіта — 3 класи. 23.07.2018. Особистий архів автора.

²² Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р. н., нар. в с. Ситниця Маневецького р-ну Волинської обл.. Освіта — 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора

²³ Зап. М. Демедюк від Харківського Мусія Романовича, 1931 р. н., нар. в с. Розничі Маневецького р-ну Волинської обл. Освіта — 3 класи, працював у колгоспі. 24.07.2018. Особистий архів автора

²⁴ Зап. М. Демедюк від Чебанюка Івана Григоровича, 1952 р. н., нар. в с. Старий Чарторийськ Маневецького р-ну Волинської обл. Освіта — середня, працює на будівництві. 14.08.2018 Особистий архів автора.

життя, родини, а все інше можна пережити. Так звучить настанова матері, яка в розпачі від втрати домівки: «І я стала й плачу, кажу, чого я втикала, що й луч вже було й згорити. «І мати моя каже, що ах, ти, дурню. Ти осталася, то ти будеш жити, а хто остався, в огни згорив»³².

Суголосні з поняттям добра/зла категорії вірності/зради. Вірність, за визначення філософських антропологів, означає «незмінну відданість конкретній людині або чомусь, виконання даних зобов'язань, постійність у взаєминах, поглядах, почуттях, прагненнях та передбачає не лише взаємодопомогу і взаєморозуміння, але й внутрішню духовну близькість, довіру» [16, с. 390]. Вказані дихотомічні орієнтири у фольклорних наративах про події 1940—1960-х років особливо виразно проступають у текстах, зафіксованих від оповідачів-чоловіків. Вірність присязі, побратимам, обов'язкові перед дружиною і батьками для повстанця мають бути цінностями абсолютними. Дружба виступає єдиним засобом збереження себе і свого обличчя перед побратимами: «Хай рідна мати вночі прийде, відкрию тільки їдному, другові своєму»³³. Так, суголосною з поглядами Ф. Ніцше про важливість дотримання вірності у взаєминах і «заради вірності покладати свою честь і кров навіть у небезпечних справах» [17, с. 69] звучить фраза із уст повстанця, що йде на смерть, але не зраджує своїх: «Но я друга вбивати ни буду, я луч собі смерть зроблю, а друга вбивати ни буду»³⁴. Ганебним і непростим, з погляду моралі, постає саме зрада побратима: «Друг продав його і його окружили кагебе і забили»³⁵.

Як влучно підкреслив В. Кононенко, «культурний концепт зрада спирається на такі констан-

ти, як «підступність», «віроломство» «відступництво», «обман», «небезпека»; їх антиподи — «вірність», «відданість», «стійкість», «надійність» [1, с. 184]. В умовах воєнного часу зрада тлумачиться як акт найвищого безчестя, що обов'язково потребує покарання. Звідси і поява мотиву справедливої відплати зрадникові: «З ним виконали присуд як з зрадником»³⁶. З багатогранної й неоднозначної категорії в «її психолого-ментальних проявах і характеристиках» [1, с. 187], якою є зрада у соціально-побутових піснях, у ліриці та оповідях про події національно-визвольних змагань зрадництво не знаходить виправдання як у самого зрадника, так і в сприйнятті його оточенням. Оповідачі не співчують людині, яка видавала ворогові своїх, а акт агресії з боку повстанців тлумачиться як цілком закономірна дія: «А тую я що кажу, Голінку, то вже як ції вишли хлопці, що їх катували, мучили. Ну і вони знали, що вона доложила на їх. То вони пришли вночі оці повстанці. То ше до верби прив'язали за голову і закатували. Ну значит заробила»³⁷. Єдиним виходом для ввійманих і завербованих НКВД повстанців було прийти і зізнатися своїм командирам, зберігши свою честь. Той, хто не зрадив товаришів, заслугою на довіру і пошану: «Він пошов Стрілі і сказав своєму, що міні дали заданіє, щоб я тибє вбив»³⁸. Такий ідеал вірності заслуговує на схвалення і наслідування, на відміну від боягузницьких дій іншого завербованого повстанця: «Він давай хаватися од своїх, і давай хаватися од тих. Цей друг каже, що ти або втікай або шось роби. З ним виконали присуд як з зрадником»³⁹. Однак оповідач не засуджує дії винного безапелятивно, адже він не здав своїх ворого-

³² Зап. М. Демедюк від Комарович Марії Андріянівни, 1925 р. н., народилася в с. Старосілля Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. Освіта — 3 класи. 23.07.2018. Особистий архів автора.

³³ Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р. н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта — 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

³⁴ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

³⁵ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

³⁶ Зап. М. Демедюк від Джуса Миколи Сергійовича, 1953 р. н., нар. в с. Старий Чарторійськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — 10 класів. Працював в колгоспі. 11.08.2018

³⁷ Зап. М. Демедюк від Харківського Мусія Романовича, 1931 р. н., нар. в с. Розничі Колківського (тепер Маневицького р-ну) Волинської обл. Освіта — 3 класи, працював у колгоспі. 24.07.2018. Особистий архів автора.

³⁸ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р. н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта — середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

³⁹ Зап. М. Демедюк від Джуса Миколи Сергійовича, 1953 р. н., нар. в с. Старий Чарторійськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта — 10 класів. Працював в колгоспі. 11.08.2018. Особистий архів автора.

ві, а просто злякався. Тому оповідання і завершується відповідним коментарем із нотою співчуття: «Він попав між два вогні і йому в такі час виходу нима»⁴⁰. Вищої кари та осуду заслуговує той, хто здав інтереси побратимів та отримав за це винагороду: «З Криничного один то вже потім вийшов, то ще в п'ятидесяти роках ще приводив кагебістів. Ще видавав, а потім в Луцьку жив»⁴¹. Продуктивним в наративах виступає також мотив вірності дружини чоловікові повстанцеві: «Сказали йди виведи його, щоб він здався. Вона пришла і розказала»⁴². Ідеалом дружини воїна у текстах вже постає не лише жінка-господиня, але й жінка-воїн, відчайдушна і здатна на ризиковані кроки заради порятунку спільної справи.

Висновки. Здійснивши аналіз базових цінностей, що актуалізуються в умовах національно-визвольної боротьби, можу підсумувати, що на перше місце в наративах Волинського Полісся виходять загальнолюдські цінності. Прагнення робити добро і бачити позитивне навіть у ворогові є продуктивним мотивом народних оповідань і переказів. Незаперечної ваги надається також цінності людського життя, яка тлумачиться безвідносно до віку, статі чи етнічної належності. Невід'ємною складовою є прагнення зберегти пам'ять про вбитих і закатованих, намагання відшукати місце страти і таким чином мати змогу гідно оплакати померлих. Цінність щастя в наративах тлумачиться синонімічно до поняття мирного життя, буття без війни, яке необхідно цінувати і оберігати. Не менш важливою цінністю, що актуалізується у час військових протистоянь, є поняття вірності і зради. Так, в наративах про боротьбу і вербування повстанців набувають популярності мотиви вірності обов'язку, товаришам, подружньої чесності. Зрада тлумачиться як акт безчестя, який можна нейтралізувати лише ціною крові.

⁴⁰ Зап. М. Демедюк від Джуса Миколи Сергійовича, 1953 р. н., нар. в с. Старий Чарторийськ Маневецького р-ну Волинської обл. Освіта — 10 класів. Працював в колгоспі. 11.08.2018. Особистий архів автора.

⁴¹ Зап. М. Демедюк від Власюка Миколи Івановича, 1948 р. н., нар. в с. Ситниця Маневецького р-ну Волинської обл. Освіта вища. Працював директором школи. 19.08.2019. Особистий архів автора.

⁴² Зап. М. Демедюк від Харківського Мусія Романовича, 1931 р. н., нар. в с. Розничі Маневецького р-ну Волинської обл. Освіта — 3 класи, працював у колгоспі. 24.07.2018. Особистий архів автора

1. Кононенко В. *Концепти українського дискурсу*. Монографія. Київ-Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.
2. Стасевська О.Е. Духовні цінності і соціокультурна ідентичність: проблема взаємообумовленості. *Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 3. 2017. С. 113—122.
3. Гарасим Я. *Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору*. Львів: Українські технології, 2010. 376 с.
4. Івановська О. *Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів: підруч. для студ. фольклорист. та філол. спец. вищ. навч. закл.* Київ: Експрес-Поліграф, 2012. 335 с.
5. Ярмоленко Н. *Український усний героїчний епос: динаміка традиції*: монографія. Київ, 2010. 552 с.
6. Мушкетик Л. Вищі софійні цінності та діалектика добра і зла в уснословесному тексті. *Міжнародна конференція «Фольклор — стратегічний ресурс нації»*. Фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській. (Тези доповідей). Київ, 2019. С. 94—95.
7. Халюк Л. *Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості*. Київ, 2013. 216 с.
8. Грица С. Ендогенна природа фольклору. *Філософська та соціологічна думка*. 1994. № 7—8. С. 62—73.
9. Разумцева Г.І. *Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект*. Автореф. дис... канд. філософ. наук. Київ, 2004.
10. Халюк Л. Усні наративи як фольклорне джерело з історії українського населення Польщі в 1947 році. *Міжнародна конференція «Фольклор — стратегічний ресурс нації»*. Фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській. (Тези доповідей). Київ, 2019. С. 122—124.
11. Савчин М. Духовна ідентичність як визначальна характеристика досконалої особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Психологія і педагогіка. 2014. Вип. 27. С. 112—118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_27_29. (Дата звернення 19.12.2020).
12. Матюхіна О.А. Життя як найвища цінність буття — провідна ідея філософії Альберта Швейцера. *Вісник Національного авіаційного університету*. Сер.: Філософія. Культурологія. 2013. № 2. С. 47—51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2013_2_12. (Дата звернення 19.12.2020).
13. Лосский Н. *Ценность и бытие. Бог и Царство Божие как основа ценностей*. Париж, 1931. URL: <http://psylib.org.ua/books/lossn01/index.htm> (Дата звернення 19.12.2020).
14. Швейцер А. *Культура и этика*. URL: https://royallib.com/read/shveytser_albert/kultura_i_etika.html#0 (Дата звернення 19.12.2020).

15. Скрипник А.І. Виховний потенціал політичних цінностей. *Інтелекція і влада. Серія: Історія*. 2006. Вип. 6. С. 207—212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2006_6_29.
  16. Свириденко І.М. Теоретичні аспекти феномена «вірність». *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*: зб. наук. пр. Житомир: АПН України; Ін-т проблем виховання, 2008. С. 390—397.
  17. Ницше Ф. *Так говорив Заратустра: Книга для всіх і ни для кого*. Москва: Мартин, 2005. 416 с.
- REFERENCES
- Kononenko, V. (2004). *Concepts of Ukrainian discourse. Monograph*. Kyiv-Ivano-Frankivsk: Play [in Ukrainian].
- Stasevskaia, O.E. (2017). Spiritual values and socio-cultural identity: the problem of interdependence. In *Bulletin of the Yaroslav the Wise National Law University. Series philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 3, 113—122. Kyiv [in Ukrainian].
- Garasym, Y. (2010). *National identity of the aesthetics of Ukrainian song folklore*. Lviv: Scientific and Production Enterprise «Ukrainian Technologies» [in Ukrainian].
- Ivanovska, O. (2012). *Ukrainian folklore: semantics and pragmatics of traditional meanings: textbook for students folklorist and philol. special higher textbook lock*. Kyiv: Express-Polygraph [in Ukrainian].
- Yarmolenko, N. (2010). *Ukrainian oral heroic epic: the dynamics of tradition: a monograph*. Kyiv [in Ukrainian].
- Mushketyk, L. (2019). Higher Sophia values and the dialectic of good and evil in the oral text. International Conference «Folklore — a strategic resource of the nation». In *Folklore readings dedicated to Professor Lydia Dunaevskaya*. (Abstracts) (Pp. 94—95). Kyiv [in Ukrainian].
- Khalyuk, L. (2019). Oral narratives as a folklore source on the history of the Ukrainian population of Poland in 1947. In *International Conference «Folklore — a strategic resource of the nation»*. *Folklore readings dedicated to Professor Lydia Dunaevskaya*. (Abstracts) (Pp. 122—124). Kyiv [in Ukrainian].
- Gritsa, S. (1994). Endogenous nature of folklore. *Philosophical and sociological thought*, 7—8, 62—73 [in Ukrainian].
- Razumtseva, G.I. (2004). *Moral and ethical views of the Ukrainian people on folklore sources: axiological aspect. The thesis for the academic degree of Candidate of Historical Sciences with a specialization in Philosophy*. Kyiv [in Ukrainian].
- Khalyuk, L. (2013). *Oral folk tales of Ukrainian immigrants Lemkivshchyna, Kholmshchyna, Podlasie and Nadsyannia: genre-thematic specifics, artistic features*. Kyiv [in Ukrainian].
- Savchin, M. (2014). Spiritual identity as a defining characteristic of a perfect personality. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*. Series: Psychology and pedagogy (Issue 27, pp. 112—118). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_27_29 (Last accessed: 19.12.2020) [in Ukrainian].
- Matyukhina, O.A. (2013). Life as the highest value of life — the leading idea of the philosophy of Albert Schweitzer. In *Bulletin of the National Aviation University. Philosophy. Culturology*, 2, 47—51. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2013_2_12 (Last accessed: 19.12.2020) [in Ukrainian].
- Lossky, N. (1931). *Value and being. God and the Kingdom of God as the basis of values*. Paris. Retrieved from: <http://psylib.org.ua/books/lossn01/index.htm> (Last accessed: 19.12.2020) [in Russian].
- Schweizer, A. *Culture and ethics*. Retrieved from: https://royallib.com/read/shveytser_albert/kultura_i_etika.html#0 (Last accessed: 19.12.2020) [in Ukrainian].
- Scrypyuk, A.I. (2006). Educational potential of political values. *Intelligentsia and power*. Series: History (Issue 6, pp. 207—212). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2006_6_29 (Last accessed: 19.12.2020).
- Sviridenko, I.M. (2008). Theoretical aspects of the phenomenon of «loyalty». In *Theoretical and methodological problems of education of children and student youth: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference: coll. Science; Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Education Problems*, (Pp. 390—397). Rzytomyr [in Ukrainian].
- Nietzsche, F. (2005). *So said Zarathustra: A book for everyone and for no one*. Moscow: Martin [in Russian].